

הוראת התחביר בגישה תהליכית¹ ברוריה מרגולין

מבוא

ההתייחסות לתחביר העברי במישור הדקדוקי-הפורמלי בלבד, בדומה להתייחסות אל תחבירן של שפות כמו הלטינית, היוונית או הערבית, שבהן צורתה שלהמילה הובחמה הסופיות שלה למלמדות עלתפקידה במשפט, שגויה בעיקרה (Fillmore, 1968).² העדרם של ציינים דקדוקיים-פורמליים בעברית, שאפשר להשתית עליהם את הניתוח הדקדוקי-הפורמלי, אינו מאפשר הפרדת מישורים בניתוח התחבירי בעברית למישור הדקדוקי-הפורמלי, למישור הסמנטי ולמישור הפרגמטי, כפי שמציעות בורוכובסקי וטרומר (תשנ"ג), אלא למטרת העיון התאורטי בלבד.

לפי בורוכובסקי וטרומר (שם, עמ' 56), יש להפריד בין שלושת המישורים של הניתוח התחבירי. אליבא דגישה זו, העיסוק במישור הדקדוקי חייב להיות "טהור" ומובחן ממישור הסמנטיקה וממישור הפרגמטיקה, וכך הוא יהיה רלוונטי ללימוד הבעה תקנית ולהוראת השפה כלשון זרה. אלא שעיסוק "טהור" בניתוח תחבירי דקדוקי-פורמלי בעברית הוא, לדעתנו, מלאכותי, ולכן אינו פונקציונלי.

ואכן, הניסיון לדבוק בדרך של ניתוח תחבירי דקדוקי-פורמלי תוך עירוב המישורים התחביריים האחרים באופן שרירותי, בגלל אילוצים אופרטיביים, הוא המכשלה בלימוד התחביר העברי כיום. הדרך של הניתוח הדקדוקי-הפורמלי מצלת את הלומד לנסות ולמצוא את המבחין המישורי התחביריים השונים והופכת את לימוד התחביר לבלתי פונקציונלי ולבלתי רלוונטי. חוסר הרלוונטיות שבלימוד התחביר העברי בארץ כיום באה לידי ביטוי במתאם נמוך מאד בין לימוד התחביר לבין יכולת הבעה בכתב (בן-שחר, 1987, עמ' 206; ניה, תשכ"ט, עמ' 17). כדי שהניתוח התחבירי יהיה רלוונטי ללומד, עליו לשמש כלי לפיתוח המיומנויות הלשוניות שלו, ולכן עליו להיות שווה לכל נפש.

1 אני מודה לפרופ' מאיה פרוכטמן על הערותיה המועילות.

2 פילמור (Fillmore, עמ' 24) סבור, שבאנגלית ובשפות אחרות יש להשתחרר לחלוטין מן הצורות החיצוניות של המילים במשפט, וכי יש להגיע למשמעויות שמאחורי היחסות.

במאמר זה תיסקר הבעייתיות של לימוד התחביר בארץ תוך כדי הצגת הבעייתיות בניתוח "עמודי המשפט" (principal parts of the sentence),³ הנושא והנשוא, שעליהם מושתת הניתוח התחבירי כולו. כמו כן תוצע דרך לניתוח תחבירי פונקציונלי השווה לכל נפש, המונעת על ידי שיקולים פורמליים, סמנטיים ופרגמטיים המוצפנים על ידי חוקים דקדוקיים.

הבעיה: ניתוח הנושא והנשוא

העדרם של הציניים הדקדוקיים-הפורמליים בעברית גורם לעמימות רבה בהגדרת הדרכים האופרטיביות המוצעות ללומד למציאת עמודי המשפט, הנושא והנשוא. עמימות זו מעמידה את פונקציית הכשירות הלשונית שלהקורא על יסודות בלתי מוצקים ופוגמת בהבנת יחידת המבע הקטנה ביותר, המשפט. בספרי הלימוד יש ניסיון למצוא התאמה בין שלושת המישורים התחביריים שהזכרנו לעיל בשתי דרכים:

1. ניתוח הנושא הדקדוקי כביטוי המתייחס להצגת האינפורמציה הישנה, כלומר,⁴ ניסיון למצוא התאמה בין הנושא הדקדוקי לבין הנושא הפסיכולוגי;
 2. ניתוח הנושא הדקדוקי כביטוי המתייחס לידע של "עלמה מדובר במשפט",⁵ כלומר, ניסיון למצוא התאמה בין הנושא הדקדוקי לבין הנושא הלוגי.
- אלא שניתוח הנושא הדקדוקי כביטוי להצגת המידע הישן, דהיינו, הניסיון למצוא התאמה בין הנושא הדקדוקי לבין הנושא הפסיכולוגי, בחינת החלק הידוע - הנושא, והחידוש - הנשוא, שגוי בעברית. אמנם נושא דקדוקי בראש משפט בעברית מצפין מידע תמטי, אך לא בכל משפט בעברית היסוד הראשון התמטי הוא הנושא הדקדוקי. ואכן, אזר (תשמ"ו) נותן דוגמות למקרים רבים

3 לפי ילקוט הפרסומים מס' 3043, מ-יג בניסן התשמ"ד, הנושא והנשוא של המשפט, שהם בבחינת ה-principal parts of the sentence, מכונים בשם "עמודי המשפט".

4 ניסיון למצוא התאמה בין הפונקציה התחבירית של ממד המידע לבין הנושא הדקדוקי הפורמלי בא לידי ביטוי בספרי הלימוד הבאים: בלאו (1987), עמ' 9; צדקה (1987), עמ' 33; קבלי (1991), עמ' 52, 54; קסובסקי (1987), עמ' 225; רוזן (תשמ"ח), עמ' 18.

5 ניסיון למצוא התאמה בין הפונקציה התחבירית של ממד ההשתתפות לבין הנושא הדקדוקי בא לידי ביטוי בספרי הלימוד הבאים: בהט ורון (תשמ"ד), עמ' 24; בלאו (1987), עמ' 17.

שבהם היסוד התמטי בראש המשפט בעברית אינו הנושא הדקדוקי. לפי אזה, היסוד התמטי "נושאתוכן" יכול להיות בעברית תיאור משפט אומשלים פועל אונש אדקדוקי. גם ניתוח הנושא הדקדוקי כביטוי המתייחס לידע של "עלמה מדובר במשפט", קרי, הניסיון למצוא התאמה מחויבת בין הנושא הדקדוקי לבין הנושא הלוגי, נדון לכישלון. בחינת "עלמי מדובר במשפט", כלומר בחינת "הנידון", היא בחינה אינטואטיבית התלויה בדובר, ולכן אין להתייחס ל"נידון" אחד חד-משמעי במשפט, אלא ל"נידונים" של דוברים ספציפיים (Brown & Yule, 1983, Ch. 3). הניתוח הדקדוקי ה"טהור", שהוא זיהוי הנושא והנושא לפי חוקי ההתאם, מספק תשובה חלקית בלבד לניתוח עמודי המשפט, ולכן אף הוא אינו רלוונטי למשתמש בו.

במשפט הפועלי קביעת ההתאם בין הפועל לבין השם, שהיא קביעה דקדוקית-פורמלית, אינה מספקת תשובה חד-משמעית לקביעת הנושא. עובדת ריבוי השמות המתאימים לפועל במשפט מקשה על ניתוח המשפט הן ברמה הדקדוקית והן ברמת ההבנה של המשפט.⁶

עובדה נוספת המקשה על ניתוח המשפט בדרך דקדוקית "טהורה" היא העדר ההתאם בין הנושא לבין הנושא הפועלי. אורנן (תשל"ט, עמ' 25-28) מציין מקרים רבים, שבהם אין התאם בין הנושא לבין הנושא הפועלי. כשהנושא הוא שם קיבוצי או שם פרטי או שם מדינה או ריבוי של כבוד, פעמים רבות אין התאם בינו לבין הנושא הפועלי.

פרוכטמן (1980, עמ' 21) אף מוסיפה מקרים נוספים של העדר התאם בין הנושא לבין נושאו הפועלי. כשהנושא הוא שם החבוי בתוך הפועל במשפט (ראו להלן דוגמא מס' 11), או שהוא פסוקית נטועה (ראו דוגמא מס' 10), או שהוא סתמי מבחינת המשמעות (ראו דוגמא מס' 12), אין התאם בינו לבין הנושא הפועלי.

גם כאשר מינושלהשם המתפקד כנושא נקבע על ידי התפקיד שהוא נושא (ראו דוגמא מס' 9), יש מקרים שבהם אין התאם בין הנושא לבין הנושא. גם חוקי ההתאם, המופעלים בניתוח המשפט השמני (המשפט שנשואו איננו פועל), אינם מספקים תשובה חד-משמעית לקביעת הנושא והנושא.

6 אורנן (תשי"ט) מציע להסתמך בניתוח התחבירי על סימנים פורמליים בלבד, תוך כדי הכוונת הלומד לכך שניתוח תחבירי על פי סימנים דקדוקיים-פורמליים בלבד אינו חד-משמעי בעברית.

נוהגים לכנות משפטים שמנייים לא רק משפטים שנשואם הוא שמניי (שם עצם או שם תואר), אלא גם טיפוסים משפטיים, שבהם מצטרף אלמנט לא שמניי אל הנושא, ויוצר בכך משפט.

התבניות הבסיסיות של המשפטים השמנייים הן: משפטי משוואה, משפטי שם תואר, משפטים אדורביאליים, משפטי קיום ומשפטי בעלות.

בניתוח משפטים שמנייים אין אפשרות להתעלם מהמישור הפרגמטי. קביעת תבניות או דגמים של המשפט השמניי תלויה בסדר המילים ובהטעמה של המילים במשפט, ולכן ניתוח דקדוקי לפי הדגמים במשפט השמניי חייב להיסמך על שיקולים פרגמטיים. דוגמה להיסמכות על שיקולים פרגמטיים אפשר לראות בניתוח התחבירי של דגם המשוואה המזהה. אין אפשרות לנתח ניתוח דקדוקי "טהור" את הנושא ואת הנשוא במשוואה מזהה בגלל השוויון ביידוע, ולכן יש לנתח את המשפט בהקשרו הפרגמטי ולאתר את עמוד הנשוא לפי החידוש במשפט, שהוא החלק המוטעם יותר במשפט (פרוכטמן, 1980, עמ' 23).

מכל האמור לעיל יוצא, שניתוח דקדוקי "טהור" מספק תשובה חלקית בלבד לניתוח עמודי המשפט. בעת הניתוח התחבירי על הלומד להכיר הן את הדגמים שאפשר לנתחם לפי הציינים הפורמליים בלבד והן את הדגמים שאי-אפשר לנתחם אלא תוך כדי שילוב היבטים פרגמטיים או סמנטיים.

תהייה מרובה זו בניתוח המשפט גורמת לניתוח התחבירי להיות בלתי רלוונטי ללימוד הבעה תקנית או להפקת משמעות מהטקסט, וודאי שאינה תורמת להוראת השפה העברית כלשון זרה, כפי שטוענות בורוכובסקי וטרומר (תשנ"ג).

מכל האמור לעיל נראה, שהניתוח התחבירי המקובל הוא חסר תקפות. חוסר התקפות וחוסר הרלוונטיות שלה הניתוח התחבירי והניסיון הבלתי מוצלח למצוא התאמה בין המישורים התחביריים השונים גורמים לאי-שביעות רצון שלהלומדים ושלהלמדמים מן המצב בהוראת התחביר בארץ (בן-שחר, 1987; שלזינגר, 1971).

מטרת המאמר

במאמר זה מוצעת גישה אחרת לניתוח התחבירי, גישה תהליכית. הגישה התהליכית מתארת את פעולת הניתוח התחבירי כמערכת שלהוראות מכניות,

הנסמכת אמנם על חוקים פורמליים "טהורים", אך נעזרת בהיבטים סמנטיים ופרגמטיים. מערכת זו של פורמולות פונקציונליות מתארת את החומר הכלול בלשון העברית כיום, ובכוחה לתאר גם את עיקר הלשון שבעתיד, שהרי חידושים לשוניים מתחדשים במסגרת חוקי הלשון הקיימים.

הגישה התהליכית מתבססת על העובדה, כי בבסיס התהליכי הקריאה מונח החיפוש אחר משמעות. האינטראקציה בין הסכמות של הקורא לבין הסכמות של הטקסט צריכה להיות ברורה, ותפקיד התחביר הוא לספק לקורא כלים להבנת אינטראקציה זו. תהליך יצירת המשמעות בגישה זו הוא תהליך ההופך רצף לינארי כתוב למהות היררכית מובנת.

דרך הניתוח בשיטה זו היא דרך מכנית, השווה לכלנפש. היא בנויה מפעולות ניתוח מכניות עוקבות, המהוות כלי עזר להפקת המידע מהטקסט תוך כדי בניית תשתית לתהלוכו. שיטת הניתוח התחבירי בגישה התהליכית מחייבת הטרם של מושגים כגון: חלקי הדיבור, האוגד, פעלים אקטיביים ופסיביים, ואינטונציה של הפסוק בעת הפקתו (ראו התרשימים להלן).

מודל ניתוח הנושא והנשוא במשפט הפועלי לפי הגישה התהליכית

היסמכות הלומד על עוגן בטוח, שהוא הפועל, בניתוח התחבירי היא המפתח לכל ניתוח תחבירי בספרי לימוד התחביר. גם במודל זה פעולת הניתוח הראשונה שעל הלומד לבצע היא איתור הפועל במשפט. פעולה זו היא פעולה מכנית, המתבססת על סימנים דקדוקיים פורמליים.

פעולת הניתוח השנייה היא מיונו של הפועל לפועל פעיל או לפועל סביל. קביעה זו נחוצה לשם קביעת הנושא במשפט.⁷ בעברית לנושא הדקדוקי פונקציה כפולה: הפונקציה הראשונית היא הצפנת התפקיד הסמנטי של "מבצע הפעולה", ה-agent, והפונקציה המשנית היא הצפנת המידע התמטי. העובדה שבעברית כל "מבצע פעולה" של פועל יוצא במשפט אקטיבי מצפין את הנושא הדקדוקי, וכן כל "מקבל פעולה" (object) במשפט פסיבי מצפין בעברית את הנושא הדקדוקי, יכולה לשמש תשתית לניתוח התחבירי של עמודי המשפט.

7 על האפשרות של קביעת הנושא הפורמלי במשפט באמצעות מיון הפעלים לפעלים פעילים וסבילים כבר עמדה פרוכטמן (תש"ן, עמ' 60).

פעולת הניתוח השלישית היא קביעת האגנט בנושא במשפט אקטיבי וקביעת האובייקט בנושא במשפט פסיבי. פעולת ניתוח זומן הראוי שתיסמך על שיקולים סמנטיים ופרגמטיים כאחד, כיוון שהשימוש ביחסות הסמנטיות בניתוח התחבירי אינו מתאים לכל ההיקריות של המשפטים הפעילים והסבילים בעברית.

ההגדרות הסמנטיות הן הגדרות פרוטוטיפיות. האגנט הפרוטוטיפי הוא בעל רכיב [חי], היוזם את הפעולה, והאובייקט הפרוטוטיפי הוא בעל רכיב [חי], המשתנה באופן ברור על ידי הפעולה, שנעשית עליו. במשפטים בעלי אגנט פרוטוטיפי ואובייקט פרוטוטיפי קל מאוד לזהות את האגנט בנושא ואת האובייקט כמושא במשפט פעיל, ואת האובייקט כמושא במשפט סביל; למשל:

1. את התקציבים קיצץ שר האוצר עקב המשבר בקיבוצים.

2. התקציבים קוצצו עקב המשבר בקיבוצים.

אך במשפטים שבהם האגנט אינו אגנט פרוטוטיפי, כלומר במשפטים שיש בהם הפרה של מגבלות הבחירה או ההצטרפות (selection restriction), יש להיסמך גם על שיקולים פרגמטיים; למשל:

3. עת הזמיר הגיע (שיר השירים ב, 12).

4. היה קורא במקרא והגיע זמן המקרא (ברכות ב, א).

5. אבנים שחקו מים (איוב יד, 15).

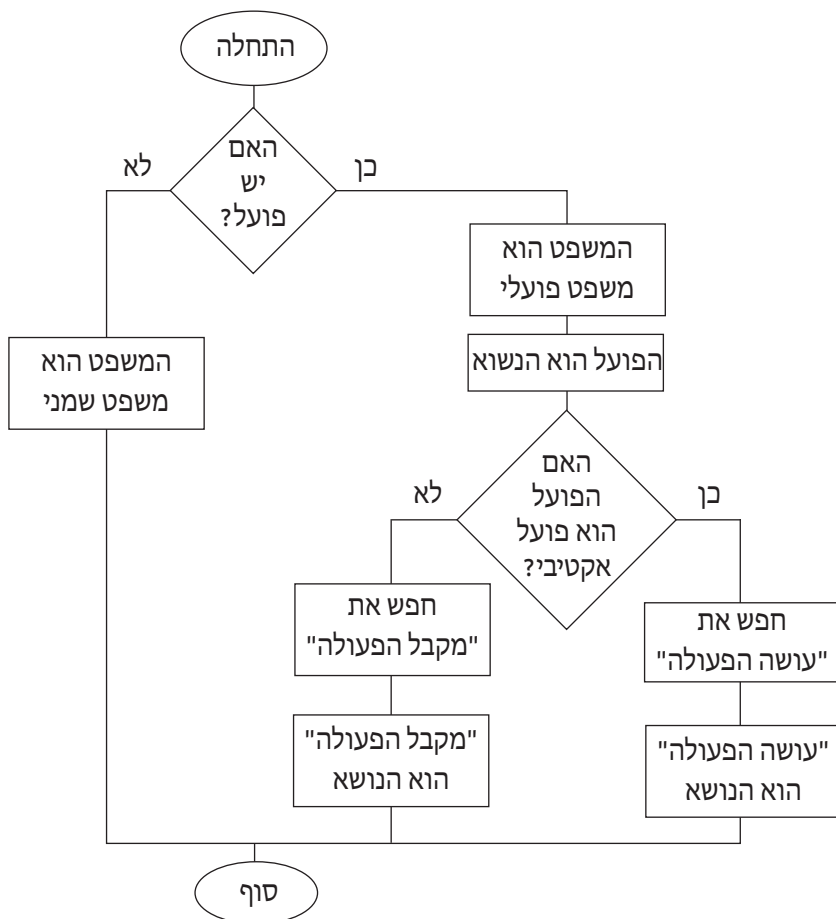
בדוגמות מספר 3-5 יש הפרה של מגבלות הבחירה של הפעלים "הגיע" ו"שחק". הפועל "הגיע" הוא פועל חד-אתרי בעל יחסת אגנט, אך בדוגמות מספר 3 ו-4 הוא אינו בעל אגנט פרוטוטיפי. גם הפועל "שחק" הוא פועל בעל יחסת אגנט (דו-אתרי), אך בדוגמה מספר 5 הוא אינו בעל אגנט פרוטוטיפי.

ההנחה כי למשפטים אולמבעים הנ"ל יש לזונוטיות תקשורתית-פרגמטית מהיותם מבעים הכפופים לעיקרון שיתוף הפעולה של גרייס (Grice, 1975), מאפשרת לנו לראות את הפרת מגבלת הבחירה של האגנט, בעל רכיב [חי], כשימוש מטפורי יוצרני של הפעלים "הגיע" ו"שחק".

בגישה התהליכית ישאפוא שימוש בהיבטים סמנטיים ובהיבטים פרגמטיים, שתשתיתם היא המצוי בשפה העברית כיום. ניתוח "עושה הפעולה" במשפט פועלי אקטיבי בנושא, גם כאשר המשפט נושא משמעות מטפורית, מאפשר שימוש בדרך זו גם לשם הבנת שירה וסיפורת.

דרך הניתוח התחבירי של המשפט הפועלי, המשורטטת בתרשים להלן (תרשים 1), יכולה לשמש אמצעי בידי הלומד לניתוח הנושא והנשוא הדקדוקיים במשפטים פועליים, ובעת ובעונה אחת היא יכולה להוות תשתית להפקת המידע של הלומד מן הטקסט כולו.

תרשים 1: ניתוח הנושא והנשוא במשפט הפועלי לפי הגישה התהליכית

דוגמות לניתוח משפטים פועליים לפי הגישה התהליכית

נשוא נשוא
5. אבנים שחקו מים.

לאחר קביעת הנשוא הפועלי יש לקבוע אם הפועל במשפט הוא אקטיבי או פסיבי. לאחר קביעת הפועל האקטיבי על הלומד לקבוע מי הוא "עושה הפעולה", האגנט, אף אם האגנט במשפט אינו אגנט פרוטוטיפי, כלומר אינו כוללת הרכיב [חי]. קביעת "עושה הפעולה" במשפט (המים) כנושא מסייעת ללומד להפיק את המידע מן המשפט.

נשוא נשוא
6. למרות הקשיים בלימוד דקדוק לשון המקרא לא הגיע הזמן ליצור דקדוק חדש של העברית הישראלית.

לאחר קביעת הפועל כנשוא על הלומד לקבוע את "עושה הפעולה" כנושא. גם האגנט במשפט זה אינו אגנט פרוטוטיפי, אך הוא מצפין את הנושא הדקדוקי. קביעת האגנט מאפשרת ללומד להבין משפטים שמשמעותם עמומה בעת קריאתם.

משפטי הייחוד שבראשם חלקי ייחוד, המתאים לפועל במין ובמספר, גורמים בדרך כלל לאי-הבנה ולבלבול אצל הלומד; למשל:

נשוא נשוא
7. כרטיסי האשראי בעלי בתי עסק רבים מעדיפים לקבלם.

נשוא סתמי
נשוא
8. רעשי אדמה אילו ידעו לצפות אותם מראש...

במשפטים הנ"ל קביעת האגנט הפרוטוטיפי כבר בקריאת המשפט מאפשרת ניתוח תחבירי נכון של הנושא והנשוא מחד-גיסא והבנת המשפט תוך כדי קריאתו - מאידך גיסא.

השימוש בגישה התהליכית מאפשר גם את מציאת הנושא במשפטים, שבהם הנושא אינו בר-התאם:

נשוא נושא⁸
ביקשה ראש הממשלה...

נשוא פסוקית נושא
10. נמסר לידיעות אחרונות שהפרשה הועברה לחוקרי המשטרה.

גם כאשר הנושא חבוי בתוך הפועל, וגם כאשר הוא סתמי מבחינת המשמעות, אפשר להשתמש במודל של ניתוח הנושא והנשוא לפי הגישה התהליכית; למשל:

נושא+נשוא
11. מאמרים רבים קראנו על מצב המלחמה בלבנון.

נשוא+נושא סתמי
12. סבורים כי בקרוב יתייקרו שוב מוצרי היסוד.

אנו רואים אפוא, שניתוח הנושא והנשוא במשפט הפועלי לפי הגישה התהליכית הוא פשוט, מהיר, חד-משמעי ושווה לכל נפש. הניתוח התחבירי הפשוט והמהיר בדרך זו רלוונטי למשתמש בו, והוא יכול להשתמש בו גם לפענוח טקסט תוך כדי קריאתו.

מודל ניתוח הנושא והנשוא במשפט השמני לפי הגישה התהליכית

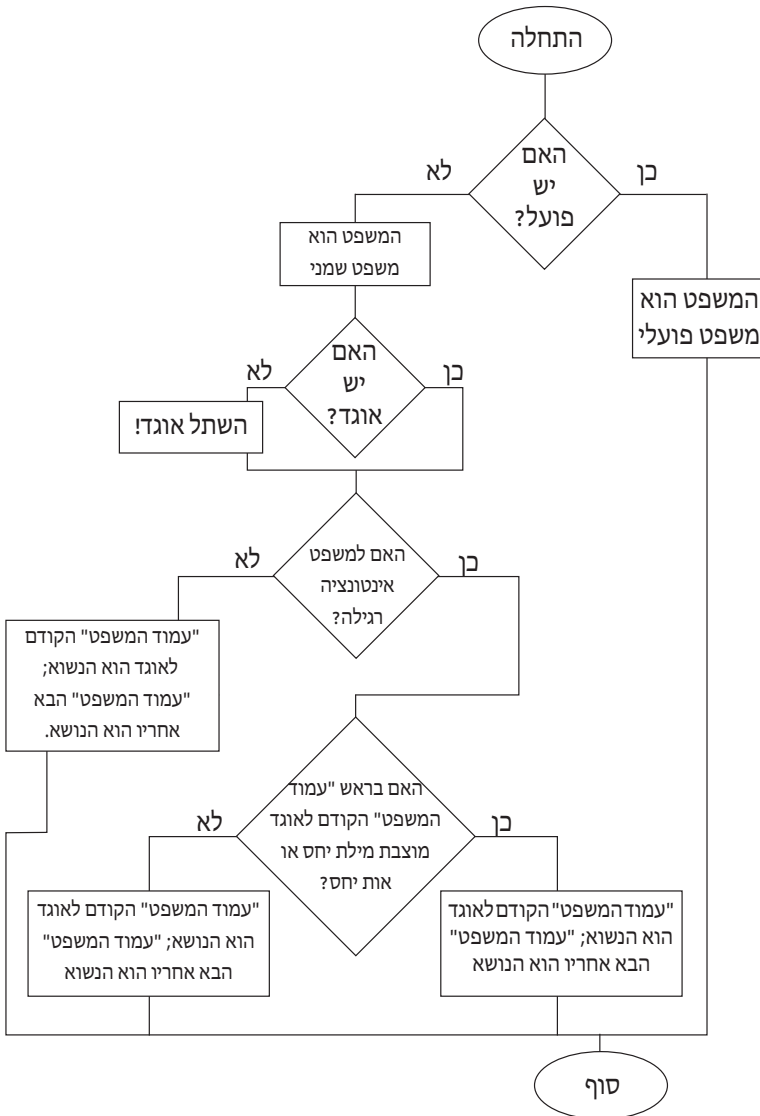
מודל ניתוח הנושא והנשוא במשפט השמני לפי הגישה התהליכית מציע ללומד חלופה אחרת, פשוטה יותר, של ניתוח המשפט השמני ללא הטרום של ידיעת כל דגמיו השונים.

ההצעה המוצעת במאמר זה, היא קביעת עוגן בטוח לניתוח הנושא והנשוא במשפט השמני, שהוא האוגד. בניתוח משפטים שמניים יש לכוון את הלומד, בראש ובראשונה לזיהוי האוגד לסוגיו השונים. זיהוי האוגד דרוש לחלוקתו הדיכוטומית של המשפט לשני חלקים: עמוד הנושא ועמוד הנשוא. בגלל חשיבותו של האוגד במשפט השמני יש "להשתיל" אוגד במשפט שמני, כאשר יש צורך בכך, לשם ניתוח המשפט (תרשים 2). "השתלת האוגד" מתאפשרת רק בין שני עמודי המשפט, ולכן אינה מחייבת את הכרת הדגמים של המשפט

8 המשפט לקוח מספרה של פרוכטמן, בנתיבי תחביר (1980, עמ' 21).

השמני, אלא את הכרת סוגי האוגד. עצם הצורך באוגד כאמצעי עזר להפקת המשמעות מהמשפט יכול להסביר את ריבוי המשפטים השמניים בעלי האוגד הפרונומינלי בעברית בת-זמננו - למרות היעדרם בעברית המקראית.

תרשים 2: ניתוח הנושא והנשוא במשפט ה"שמני" לפי הגישה התהליכית

דוגמות לשימוש ב"השתלת" האוגד:

13. כבודו של האדם כסותו. (=כבודו של האדם הוא כסותו.)
14. הילדים תלמידיי. (=הילדים הם תלמידיי.)
15. קרני השמש מרפא לגוף. (=קרני השמש הן מרפא לגוף.)
16. רונן הרביעי בתור. (= רונן הוא הרביעי בתור.)

לפי הדוגמות הנ"ל, מתאפשרת חלוקתו הדיכוטומית של המשפט לשני חלקים באמצעות "השתלת" האוגד הפרונומינלי. אולם יש לכוון את הלומד לכך שכינוי הגוף הפרוד ישמש כאוגד רק כאשר לא תתלווה אליו כל הדגשה. יש צורך בשילוב הפרגמטי של האינטונציה גם לשם ניתוח משפטים וגם לשם הבנתם. הצורך בבדיקת "נגינת המשפט" בא לידי ביטוי גם בשלב הבא של הניתוח. לאחר "השתלת" האוגד יש לבדוק את האינטונציה של המשפט (תרשים 2). על חשיבות ההתייחסות בניתוח התחבירי ל"נגינה" של המשפט, כלומר לאינטונציה של המשפט, כבר עמדו דה-כרוט (De-Groot, 1949)⁹ והאלידיי (Halliday, 1970). על פי דה-כרוט, כל ניתוח תחבירי של משפט חייב להסתמך על הנגינה שלו, שכן ניתוח תחבירי ללא שימת לב לנגינה של המשפט אינו בחינת ניתוח משפט, אלא בחינת ניתוח צירופי מילים. האלידיי מרחיב את ההתייחסות לנגינה של המשפט ומתייחס לדרך שבה מבנה האינטונציה והדקדוק של המשפטים משתלבים זה בזה כאל פונקציה לשונית, שאותה הוא מכנה בשם "הפונקציה הטקסטואלית". בדיקת ספרי התחביר המקובלים כיום במערכת החינוך מראה שבאופן כללי אין התייחסות כלל לעניין האינטונציה של המשפט בניתוח התחבירי. רק פרוכטמן, בספרה הבנתי תחביר, נעזרת ב"הטעמה" של המשפט לשם קביעת הנושא והנשוא במשוואות מזהות (שם, עמ' 23).

בגישה זו, הגישה התהליכית, יש לקבוע את הנגינה של המשפט לפני ניתוח כל דגמי המשפט השמני. כל דגמי המשפט השמני נחלקים לשני טיפוסים: משפטים: משפט שמני בעל אינטונציה רגילה, כלומר משפט בלתי מסומן, ומשפט שמני בעל אינטונציה שאינה רגילה, כלומר משפט מסומן.

9 ראו בלאו (תשכ"א), עמ' 99. בלאו סוקר את ספרו של כרוט הכתוב בהולנדית: A. W.

De Groot, *Structurele Syntaxis*. The Hague, 1949.

במשפט בעל אינטונציה רגילה יש לבדוק בשלב הבא, אם בראש עמוד המשפט הקודם לאוגד מוצבת מילת יחס. אם המשפט אינו מסומן ולא מוצבת מילת יחס בראשו, עמוד המשפט הקודם לאוגד הוא הנושא. ועמוד המשפט שאחריו הוא הנשוא.

אם המשפט אינו מסומן, ומוצבת מילת יחס בראשו, עמוד המשפט הקודם לאוגד הוא הנשוא, ועמוד המשפט שאחריו הוא הנושא (תרשים 2).
דוגמות לניתוח משפטים בעלי אינטונציה רגילה:

17. פירות הקיץ העיקריים הם הענבים.
נושא < נושא

18. לכל תנועה או ארגון חברתי ערכים חברתיים.
נושא < נושא¹⁰

19. יתרונו של הפסימיסט הוא שכל הפתעותיו נעילות.
נושא < פסוקית נושא

אם המשפט הוא משפט מסומן, כלומר בעל אינטונציה שאינה רגילה, עמוד המשפט הקודם לאוגד הוא הנשוא, ועמוד המשפט שאחריו הוא הנושא (תרשים 2).

דוגמות לניתוח משפטים בעלי אינטונציה שאינה רגילה:

20. האהבה היא הכוח של השורדים.
נושא < נושא¹¹

21. גד הוא שזכה במלגה.
נושא < פסוקית נושא

22. שר החוץ הוא שהציע תכנית מבריקה זו.
נושא < פסוקית נושא¹¹

10 האוגד המושגל במשפט זה אינו האוגד הפרונומינלי, אלא האוגד דמוי הפועל "יש".

11 דוגמות מספר 21 ו-22 הן משפטים מסוג "המשפט הבקוע" (cleft sentence). משפטים כאלה הם משפטים מסומנים הן באנגלית והן בעברית.

סיכום

במאמר זה מוצע ניתוח תחבירי בגישה אחרת, הקרויה: גישה תהליכית. הוצעו שני מודלים: מודל ניתוח הנושא והנושא במשפט הפועלי, מודל ניתוח הנושא והנושא במשפט השמני.

השימוש במודלים האלה - מטרתו להקל על הלומד את פעולת הניתוח התחבירי של המשפטים, ובעקיפין - אף להקל עליו את פעולת הפענוח של הטקסט.

הניתוח התחבירי בגישה זו מבוסס על שיקולים דקדוקיים-פורמליים, המתבססים באמצעות שיקולים סמנטיים ופרגמטיים. ביסוס השיקולים הדקדוקיים-הפורמליים על שיקולים סמנטיים ופרגמטיים הכרחי בגלל העדרם של ציינים דקדוקיים-פורמליים בעברית.

נראה לי, כי יש להרחיב גישה זו לשני כיוונים: אל הניתוח התחבירי של כל המרכיבים במשפט ואל תיהלוך הטקסט כולו. הרחבת הגישה התהליכית ויישומה על כל המרכיבים שבמשפט יכולה להוות תשתית לתיהלוך הטקסט כולו.

השימוש בגישה זו מאפשר יצירת רמה בסיסית של כשירות לשונית, שלאחר הכייתה יוכל הלומד להפעיל את הכשירויות הנוספות הדרושות לתיהלוך המידע בטקסט: הכשירות הטקסטואלית והכשירות הפרגמטית.

רשימת מקורות

אורנן, ע' (תשי"ט), "ניתוח מיכני והוראת התחביר", לשוננו, 23, עמ' 243-258.
אורנן, ע' (תשל"ב), "פורמלי ופונקציונאלי", בתוך: ע' אורנן וב"צ פישלר (עורכים), ספר רוזן, ירושלים: המועצה להנחלת הלשון, עמ' 37-44.
אורנן, ע' (תשל"ט), המשפט הפשוט, (מהדורה חדשה ומורחבת), ירושלים: אקדמון.

אזה, מ' (תשמ"ו), "נושאי תוכן בעברית בת זמננו", בתוך: מ' זהרי ואחרים (עורכים), אומה ולשון - ספר זיכרון לפרופ' א' טרטקובר, ירושלים: הברית העברית העולמית והקונגרס העולמי, עמ' 327-355.

אלון, ע' (תש"ן), "היבטים חדשים בהוראת התחביר", בתוך: ש' הראל (עורך), בארי, 2 (שנתון המכללה), מכללת בית ברל.

- בהט, י' ורון, מ' (תשמ"ד), עיקרי התחביר העברי (מהדורה 11), תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בורוכובסקי, א' וטרומר, פ' (תשנ"ג), "הפרדת מישורים בנייתוח התחבירי: הדגמה בסוגיית ההצרכה", בלשנות עברית, 36, עמ' 51-64.
- בלאו, י' (תשכ"א), "כיוונים ובעיות במחקר התחביר", לשוננו, 25, עמ' 96-110.
- בלאו, י' (1987), יסודות התחביר, ירושלים: המכון העברי להשכלה בכתב. בנדויד, א' (1971), לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב: דביר.
- בן-שחר, ר' (1987), "הוראת התחביר - הצעה לגישה אחרת", עיונים בחינוך, 47-46, עמ' 205-220.
- ניר, ר' (1974), "הוראה פונקציונאלית של הדקדוק העברי-מהי?", מתודיקה: לשון וספרות, תל-אביב: דביר, עמ' 19-36.
- פרכטמן, מ' (1980), בנתיבי תחביר, תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים.
- פרכטמן, מ' (תש"ן), לשונה של ספרות-עיוניסגנון ותחביר בספרות העברית, אבן יהודה: רכס.
- צדקה, י' (1981), תחביר העברית בימינו, ירושלים: קרית ספר.
- צדקה, י' (1987), יסודות תורת התחביר, חורב.
- קבלי, ר' (1991), ידיעת הלשון - מדריך למורה (חלק ראשון), אבן יהודה: רכס.
- קדרי, מ"צ (תשל"ו), פרשיות בתחביר לשון המקרא, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- קדרי, מ"צ (תשנ"א), תחביר וסמאנטיקה בעברית שלאחר המקרא, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- קסובסקי, ע' (1987), מיגיעה בלשון לידיעת הלשון - תחביר ושחבור, אבן יהודה: רכס.
- רובינשטיין, א' (תשכ"ט), המשפט השמני - עיונים בתחביר ימינו, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- רוזן, ח' (תשמ"א), תחביר, האנציקלופדיה העברית, לב, ירושלים-תל-אביב: חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ.
- רוזן, מ' (תשמ"ח), פרקי לשוננו (מהדורה מתוקנת), אבן יהודה: רכס.
- רוזן, ח' (1997), עברית טובה (מהדורה שלישית), ירושלים: קרית-ספר.
- שלדינגר, י' (1971), "על גישה חדשה בהוראת תחביר וסגנון", מגמות, יח, עמ' 529-537.

- Brown, G. & Yule, G. (1983), *Discourse Analysis*. Cambridge: University Press.
- Fillmore, C. J. (1968), "The Case for Case". In: E. Bach, & Harms, R. T. (eds.), *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Wilson, pp. 1-90.
- Grice, H. P. (1975), "Logic and Conversation". In: P. Cole and J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics, 3: Speech Acts*. New-York: Academic Press.
- Halliday, M. A. K. (1970), "Language Structure and Language Function". In: J. Lyons, (ed.), *New Horizons in Linguistics*. London: Penguin Books, pp. 140-165.